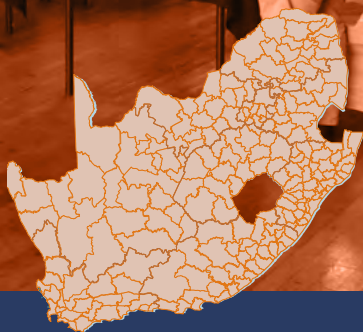

Lentswe la hao. Setjhaba sa heno. Matla a hao.

LETOTO LA DIPHAMFOLETE TSA MMUSO WA LEHAE

Ho Utlwisisa Mmuso wa Lehae

Pampitshana ena e fana ka tlhahisoleseding ka mmuso wa lehae Afrika Borwa.

Dimasepala di bohlokwa haholo mme di fana ka ditshebeletso tse re dumellang ho phela bophelo bo hlomphehang le ka tsela ya bophelo bo botle.

Dimasepala di tlameha ho **etsang**?

Dikarolo tsa 152 le 153 (Kgaolo ya 7 ya Mmuso wa Lehae) tsa Molaotheo di re mmuso wa lehae o tlameha ho tshepahala, o mamele ditlhoko tsa hao, le ho jara boikarabello bakeng sa diqeto tsa ona. Maikarabello a mmuso wa lehae ke haholoholo ho fana ka ditshebeletso tsa motheo. Empa mosebetsi wa masepala ha se phano ya ditshebeletso feela. Mmuso wa lehae o holang o hape mabapi le ho ntlafatsa maphelo a letsatsi le letsatsi a batho, haholoholo malapa a futsanehileng. Sena se bolela hore dimasepala di tlameha ho sebetsa le batho le mekgatlo e kahara setjhaba ho fumana ditsela tse thusang ho phethahatsa ditlhoko tsa setjhaba, moruo le thepa, ho netefatsa bophelo bo ntlafetseng bakeng sa bohle.

Dipakane tsa sehlooho tsa mmuso wa lehae ke:

- Ho hloka leeme, ho buleha, ho tshepeha, le ho ba le boikarabello
- Ho netefatsa phumaneho ya ditshebeletso le hore di phethahatsa ditlhoko tsa setjhaba
- Ho kgothaletsa ntshetsopele ya setjhaba le moruo
- Ho kgothaletsa tikoloho e bolokehileng mme e nang le bophelo bo botle
- Ho thusa setjhaba ho ikamahanya ka tsela e eketsehileng dikgethong le diqetong tsa mmuso wa lehae

Ke **ditshebeletso** dife tseo dimasepala di **ikarabellang** bakeng sa tsona?

Sekhejule sa 4b le 5b sa Molaotheo se tekile maikarabello a mmuso wa lehae. Ona a kenyeletsa:

- Metsi le tsamaiso ya dikgwerekgwere
- Motlakase
- Ho thothwa ha matlakala
- Diqeto tsa tshebediso ya mobu
- Ditsi tsa tlhokomelo ya bana
- Ditsi tsa batimamollo
- Dipalangwang tsa setjhaba
- Melawana ya tsa kaho
- Diphaka tsa masepala, boithabiso, le ditsi tsa dipapadi
- Mabone a diterateng
- Kgwebo ya diterateng

Mmuso wa lehae o holang ke o ikitlaeletsang

ho sebetsa le baahi kahare ho setjhaba ho phethahatsa ditlhoko tsa bona tsa setjhaba, moruo le thepa le ho ntlafatsa boleng ba maphelo a bona.

Puso ya **tshebedisano**

Molaotheo wa Afrika Borwa o arola mmuso ka mekgahlelo kapa dikarolo tse tharo: mmuso wa lehae, mmuso wa profensi, le mmuso wa naha. Mebuso yohle e meraro e ka fetisa melao (tshebetso ya ketsamolao) le ho phethahatsa merero (tshebetso ya lekala la phethahatso la mmuso). Leha mekgahlelo ka mong o na le boikarabello ba ona mme o ka sebetsa ka boona, e tlameha hape ho sebetsa e le sehlopha ho etsa bonnete ba hore ditshebetso tsohle di finyella ho rona.

Ntho ya bohlokwa ho e lemoha ke hore **mmuso wa lehae ha se ofisi ya mmuso wa naha kapa wa profensi**, empa ke mekgahlelo wa ona wa puso, ka batho bao o ba kgethileng (makhanselara) le dirisose tse abilweng ka ho qolleha.

COGTA

Lefapha la
Tshebedisano ya
Puso le Ditaba tsa
Setso (COGTA) le
ikarabella bakeng sa
hore mekgahlelo yohle
ya mmuso e sebetsa
mmoho le ka katleho.

Mekgahlelo ya dimasepala

Ho na le mefuta e meraro e fapaneng ya dimasepala:

Mokgahlelo wa A	Mokgahlelo wa B	Mokgahlelo wa C
Masepala wa Ditoropokgolo	Dimasepala tsa Lehae	Dimasepala tsa Ditereke
Ditoropokgolo tse 8 tse kgolo ka ho fetisisa Afrika Borwa	Dibaka tse kantle ho ditatoropokgolo (toropong + mahaeng)	Dimasepala tsa Lehae tse 3-6 mmoho
Matla le maikarabello a pharaletseng	Diabelana matla le Masepala wa Setereke	Ho hokahanya ntshetsopele le hoabelana dirisose
Khansele e na le Makhanselara a fihlang ho 270	Khansele e arotswe: 50% ke Baemedi ba Tekatekanyo, 50% ke Makhanselara a Wate	Khansele: 40% ya baemedi e kgethwa ka kotloloho, 60% ya baemedi ke ba Masepala wa Lehae
50% ke Baemedi ba Tekatekanyo, 50% ke Makhanselara a Wate		

Ke mang ya amehang mmusong wa lehae?

Ha batho ba nahana ka dimasepala, hangata ba nahana ka makhanselara le baofisiri ba hirilweng tsamaisong. Empa molao o teka hore **setjhaba sa lehae ke karolo ya masepala jwalo feela ka ditheo tsa ona tsa sepolotiki le tsamaiso.**

Masepala o na le makala a sepolotiki le a tsamaiso ya masepala, le setjhaba sa masepala.

Karolo ya 2(b)(i) le (ii) ya Molao wa Ditheo tsa Masepala

Tsela ya tshebedisano ho mmuso wa lehae

Tshebedisano dipakeng tsa tsamaiso, makhanselara le setjhaba sa lehae e bohlokwa. Setshwantsho se ka tlase mona se bontsha **dipilara tse tharo tsa mmuso wa lehae le kamoo di sebedisanang.** Matla a ho etsa diqeto a tswa setjhabeng sa lehae ho baemedi ba bona le ditheo, ho ba tsamaiso, ba lokelang ho nka kgato ka diqeto tsena. Le bona, ba tsamaiso ba lokela ho tlalehela ditheo tsa sepolotiki, mme baemedi ba kgethilweng ba tlalehela baahi le setjhaba.

SETJHABA SA LEHAE

Batho bohle ba phelang le ho sebetse masepaleng, le mekgatlo ba leng ditho tsa yona, jwalo ka mekgatlo ya setjhaba, diyunione kapa mekgatlo ya kgwebo.

DITHEO TSA SEPOLOTIKI

Bakhanselara ba diwate le ba Tekatekanyo (PR) ba kgethilweng ho emela baahi dikhanseleng.

BA TSAMAISO

Tshebeletso ya setjhaba – baofisiri, baokamedi le basebetsi ba etsang hore tseba tsohle di etsahale.

Di ikarabella ho

Se fana ka boetapele ba maano le ho etsa diqeto

1. Setjhaba sa lehae

“Setjhaba sa lehae” ke eng?

Setjhaba sa lehae se bopilwe ka:

- Batho ba dulang masepaleng (ho kenyeletswa batho ba futsanehileng le dihlopha tse hlokanang menyetla).
- Batho ba lefang direiti le ditshebetso ho masepala.
- Mekgatlo ya setjhaba, mekgatlo e seng ya mmuso (di-NGO), sekthara ya poraefete, mekgatlo ya basebetsi, dikereke, diforamo tsa setjhaba, jj.
- Baeti le batho ba phelang kante ho masepala ba sebedisang ditshebetso le dibaka tse masepaleng.

Batho bohle ba masepaleng wa lehae ba na le tokelo ya:

- Ho nka karolo ditshebetsong tsa ho etswa ha diqeto ke masepala.
- Ho tletleba le/kapa ho etsa dikgothaletso mabapi le se etsahalang masepaleng, e ka ba ka mongolo kapa ka seko, le ho lebella karabelo e potlakileng.
- Ho tsebiswa kamehla ka diqeto tse entsweng ke khansele tse o amang, mmoho le maemo a masepala.
- Ho kopa hore dikopano tsa khansele le komiti di bulehe, di tsamaiswe ka ho hloka leeme, mme di se qhojwe ke boithuiso ba batho.

Dikomiti tsa diwate di kgethwa ho emela ditlhoko le ditabatabelo tsa setjhaba sa lehae dimasepaleng. *Bakeng sa lesedi le eketsehileng sheba pampitshana ya COMPACT e mabapi le dikomiti tsa diwate.*

2. Ditheo tsa sepolotiki

Khansele ke setheo sa sepolotiki se hodimodimo se etsang diqeto masepaleng. E na le bobedi matla a ketsamolao le a phethahatso:

- **Matla a ketsamolao** a bolela matla a ho fetisa melao ya masepala, ho fetisa maano le dibajete tsa masepala, le ho etsa bodisa ba mosebetsi wa masepala ka kakaretso.
- **Matla a phethahatso** a bolela matla a ho etella pele, ho disa, le ho hokahanya mosebetsi wa tsamaiso le ho phethahatsa maano le mananeo.

DITHEO TSA MASEPALA LE BORASEABO

Dikhansela di entswe ka ditheo tse mmalwa le boraseabo, bao kaofela ba nang le matla a molao le mesebetsi. Ona a kenyeletsa:

Bakeng sa lesedi le eketsehileng sheba pampitshana ya COMPACT e mabapi le bakhanselara ba diwate.

- **Bakhanselara:** makhanselara a kgethilweng a diwate le makhanselara a tekatekanyo (PR) ba na le setulo khanseleng, mme mmoho ba ikarabella bakeng sa ho emela ditabatabelo tsa hao, ho nka karolo ho etsweng ha maano le bodisa, le ho netefatsa puso le phano ya ditshebeletso kahare ho masepala e atlehileng.
- **Sepikara:** mokhanselara ya kgethilweng ke khansela ho bitsa dikopano tsa yona, ho seta lenanetaba bakeng sa dikopano, le ho phethahatsa Khoutu ya Boitshwaro bakeng sa Makhanselara (Code of Conduct for Councillors (COCC)). Sepikara ke mosireletsi wa bonkakaro ba setjhaba mme o disa dikomiti tsa diwate masepaleng.
- **Majoro wa Phethahatso kapa Majoro:** sistiming e akaretsang ya majoro ho na le majoro wa phethahatso ya nang le matla a phethahatso, a thusitswe ke komiti ya masepala. Sistiming e akaretsang ya phethahatso maemo a majoro ke a moetlo feela mme matla a phethahatso a abelanwa ke komiti ya phethahatso.
- **Komiti ya Phethahatso ya Majoro:** dikhansela tse ngata tsa masepala di na le majoro ya thonyang komiti ya majoro (eo hangata e bitswang “Maycom” kapa “Mayco”) e sebetsang jwalo ka khabinete ya lehae, e thusang ka sepolotiki ka ho etella pele ntshetsopele le ho kenngwa tshebetsong ha mananeo. Majoro wa phethahatso ke modulasetulo. Dikhansela di thehilwe e le komiti ya phethahatso (eo hangata e bitswang “Exco”), jwalo ka ha ho laotswe ke MEC bakeng sa mmuso wa lehae. Khansela e kgetha bakhanselara maamong a phethahatso mme matla a abelanwa ka kopanelo.
- **Maemo kapa Dikomiti tsa Potefolio:** dihlopha tsa makhanselara tse tsepamisang maikutlo dipotefoliong tse qollehileng le ditaba ka botebo. Tsena ke dikomiti tsa boeletsi ho komiti ya phethahatso kapa komiti ya majoro. Dikomiti tse jwalo di sebetsa e le lehokela dipakeng tsa tsamaiso le setheo sa sepolotiki, le ditshebetso tse bapileng tsa bohlokwa tsa masepala le mafapha, mohl., metsi le tsamaiso ya dikgwerekgwere. Dikhansela tsohle di tlameha ho ba le dikomiti tsa ditjhelete le diakhaonto tsa setjhaba tsa masepala (municipal public accounts committees (MPAC)).
- **Diphadi (whips):** Makhanselara a maamong a hodimo ho tswa mokgeng ka mong wa dipolotiki bao seabo sa bona e leng ho netefatsa hore ditho tsohle tsa mokga di vouta le ho bua ho latela maano a mokga oo. Hape ba seta mananetaba a dikopano le sepikara mme ba abela makhanselara dikomiti.
- **Sephadi se ka Sehloohong:** sephadi sa mokga o nang le divoutu tse ngata ka ho fetisisa (mokga o busang). O thusa sepikara ho laola khansela.
- **Diboka tsa mokga:** sebaka seo ho sona mokga ka mong wa sepolotiki o tlang makhanselara a bona mmoho ho tshohla kemo ya bona ho tsa dibajete, merero, maano, kapa melao ya masepala.

3. Tsamaiso

Tsamaiso ya masepala, hape e tsejwang ka hore ke tshebeletso ya setjhaba, e entswe ka batho ba thontsweng ba kenyang tshebetsong (phethahatsang) maano le merero ho fana ka ditshebeletso. Baofisiri le basebetsi ba masepala ha ba kgethwe mme ba sebeletsa masepala ho sa natswe mokga wa dipolotiki o pusong. Ba tlameha ho ba le ditsebo le boiphihlelo bakeng sa ditshebetso tseo ba tlamehang ho di phetha, ho etsa mohlala, boenjineri kapa merero ya toropo.

Hlooho ya tsamaiso ke mookamedi wa masepala, ya sebetsang le sehlopha sa baokamedi ba phahameng ba eteleletseng pele mafapha a fapafapaneng masepaleng.

Tsamaiso ya masepala e tlameha:

- Ho ba sedi le ho sebetsana le ditlhoko tsa setjhaba
- Ho thusa ho aha moetlo wa tshebeletso le boikarabello hara basebetsi
- Ho nka mehato ya ho thibela bobodu
- Ho theha dikamano tse hlakileng, ho sebetsa mmoho, ho hokahana le setjhaba
- Ho fana ka tlhahisoleseding e nepahetseng mabapi le mohato le boemo ba ditshebeletso tseo batho ba lokelang ho di fumana
- Ho tsebisa kamoo masepala o laolwang ka teng, ditjeho tse amehang, le batho ba boikarabellong

Mookamedi wa masepala le baokamedi ba phahameng ba tlameha ho saena ditumellano tsa tshebetso, tse tlamehang ho fumaneha webosaeteng ya masepala.

Bakeng sa tlhahisoleseding e mabapi le merero ya masepala, ho kenya tshehebetsong le ho bajeta, sheba COMPACT bukana ya **Ho Lebisa Mmusong wa Lehae wa Tshebedisano.**

Co-funded by
the European Union

Websaete: <https://pari.org.za/compact>

Twitter: @Compact_MyMunic

Facebook: Compact – My Municipality

Imeile: Girish Daya: girishd@pari.org.za

Winnie Manganye: wmanganye@salga.org.za